

Народні сорочки Переяславщини з фондової колекції НМНАПУ

У статті розглядаються народні сорочки, які побутували на Переяславщині у першій половині ХХ століття. Досліджено види крою чоловічих та жіночих сорочок, способи орнаментування та техніки вишивки.

Ключові слова: жіноча сорочка, чоловіча сорочка, крій, орнаментування, «лиштва», мережка, «вирізування», «довбанки», «прутківка», хрестик.

Українські народні сорочки досліджували В. Білецька [1], К. Матейко [9], Т. Кара-Васильєва [5], Т. Ніколаєва [8], О. Косміна [6], В. Коцан [7] та інші. Дослідники зосереджували увагу на матеріалах, крої, техніках вишивки, орнаментуванні та способах носіння сорочок. Сорочки Переяславщини досліджували С. Захарченко, С. Зубер [4], В. Шакула [10], М. Бондаренко, Н. Юхименко [3] та інші. Проте їхні локальні особливості поки що не визначені. Ми переслідуюмо мету – дослідити крій та орнаментування народних сорочок, які побутували на Переяславщині у першій половині ХХ століття. Хронологічні межі дослідження обумовлені датуванням сорочок, які зберігаються у фондах музею та періодом збереження традиційної культури у народній пам'яті.

У першій половині ХХ століття на Переяславщині жінки носили сорочки з домотканого конопляного, зрідка лляного полотна, а також з фабричної бавовняної тканини «калінкору». Станок жіночої сорочки виготовляли з трьох пілок полотна. Ширина однієї пілки складала 47-49 см (МАІ). Рукави виготовляли з суцільного полотна, або з «уставками» (плечова вставка) і «ластками» (вставка під рукавом) (ЛМХ), (АЛК), (ООХ). Їх пришивали до станка лише по основі тканого полотна. Поли рукавів з'єднували з вивороту, після того проходили двома рядами стіжків з лиця. «Крою ніякого не було. Три пілки, уставки, рукави» (ВВБ). «Полотно ріжеться на три пілки, рукави окремо, поли довгі по кісточки» (ОГТ).

З конопляного полотна виготовляли святкові та буденні сорочки, переважно з «уставками». На станок використовували товще полотно, виткане з матірки, на рукави – тонше, виткане з плосконі (ВФК). Рукави до «установок» кроїли з однієї пілки по пітканню. Довжина «установок» складала 15-19 см, ширина – 19-21 см [11].

З лляного полотна виготовляли переважно святкові сорочки з суцільно кроєними рукавами. Їх кроїли з однієї пілки по основі полотна і доточували

вставками. Ширина рукава разом з вставкою становила 54-65 см, ширина вставки – 11-22 см [11].

З «калінкору» виготовляли святкові сорочки, у тому числі весільні. Цієї тканини у продажу було небагато (ЛПМ). Станок «калінкорової» сорочки виготовляли з двох пілок, на відміну від полотняної. Це пов'язано з тим, що фабрична тканина була ширшою. Рукави кроїли з однієї пілки, з «установками» [11].

В усіх сорочках на місці з'єднання рукавів з «установками» полотно збирали у ряд «пухлів» (НЯС), (ЛПМ), (ОГТ). Їх розміщували по центру рукавів або широкою смугою. Нижче полотно морщили на нитку. Кінці рукавів збирали у дрібні складочки, які пришивали до «чохлів», шириною 0,7-1,5 см [11]. Останні були з суцільним краєм або запиналися на гудзики (АЛК), (ФМ). Траплялося, кінці рукавів збирали у «пухлі» і пришивали наверх «чохлів» (О 3200), (О 7428). Зрідка їх збирали у рюші (О 4099), (Нд 19902).

Горловина сорочки була округлою. Її збирали у дрібні складочки і обшивали смужкою полотна шириною 0,5-1см. Краї горловини з'єднували стьожкою, заправленою у петлі, або запинали на гудзики. Розріз пазухи, в середньому, становив 26 см [11]. Святкові сорочки доходили до «кісточок», буденні – були коротшими (ЛПМ), (ММЕ), (ОГТ). Довжина сорочок складала 114-142 см [11].

Побутували сорочки «литовки» (ЛПМ), інша назва – «до косих» (КМІ), у яких влітку працювали у господарстві. Вони відрізнялися від основних сорочок короткими рукавами, довжиною до ліктів. Станок сорочки кроїли разом з рукавами (ЛПМ). «Були полотняні сорочки литовки у моєї баби. Рукав був косим. Ці сорочки носили вдома. На вулицю виходили тільки у сорочках з довгими рукавами» (ЛПМ).

Чоловічі сорочки виготовляли з домотканого конопляного, зрідка лляного полотна, фабричної лляної та бавовняної тканини. Станок кроїли з однієї пілки полотна, перегорнутої наполовину, до якої пришивали прямокутні бочки. Ширина пілки становила 45, 5 - 47 см, бочка – 10,5 - 15 см. Сорочки з фабричних тканин також кроїли з однієї пілки, перегорнутої наполовину, але без бочків. Це пов'язано з тим, що фабрична тканина була ширшою. У деяких сорочках з вивороту на рівні

плечей підшивали ще один шар тканини, так звані «підоплічки» [11], [3, с.166]. Сорочки доходили до середини стегон, довжиною 63-85 см [11].

У чоловічих сорочках спереду робили розріз для пазухи 24-26 см. та пришивали манишку. У буденних сорочках ширина манишки складала 3 см, у святкових – 5-5,5 см. Горловина сорочки була округлою, зі стоячим коміром, висотою 3,5-4,2 см. Комір та манишку запинали на гудзики [11]. Для порівняння, у другій половині XIX століття сорочки кроїли без манишки, краї горловини з'єднували стьожкою [2, с. 163].

Рукави чоловічої сорочки кроїли з однієї пілки по основі тканого полотна. Їх пришивали до станка під прямим кутом. Ширина рукавів становила 45-47 см. У деяких сорочках верхню частину рукавів на місці з'єднання зі станком збирали у складочки [11], [4, с.113]. Кінці рукавів збирали у складочки, які пришивали до «чохлів». У святкових сорочках біля «чохлів» полотно морщили на нитку (Нд 23498). Довжина рукавів разом з «чохлами» складала, в середньому, 49 см, довжина чохлів – 2,5-5,5 см [11]. Для порівняння, у другій половині XIX століття поли рукавів були широкими, без «чохлів» [3, с. 163].

Народні сорочки оздоблювали вишивкою. У жіночих сорочках її розміщували на рукавах, «уставках», «чохлах», полах, зрідка – на горловині. У буденних сорочках орнаментували верхню частину рукавів, у святкових – все полотнище. «Робочі сорочки – тільки уставки вишиті, а рукава не повишивані, подолок може і не бути» (ЛПМ). Сорочки оздоблювали давніми вишивальними техніками – «лиштвою» (гладь) та «мережкою». Вишивали «сировою» (невибіленою) ниткою, щоб виділявся малюнок (ЛПМ). Нитки для вишивки також фарбували у коричневий, світло -коричневий, сірий, сіро-коричневий сіро-зелений кольори [11]. Коричневий колір та його відтінки отримували з відвару дубової кори, сіро-зелений – з відвару листя берези, який поєднували з мідним купоросом [12, с. 334]. Чорний колір добували з бузини (ЛПМ). Сорочки також вишивали хрестиком червоною і чорною заполоччю.

Група сорочок з фондової колекції музею оздоблена «лиштвою» в поєднанні з різновидами мережки – «вирізуванням», «довбанками», «пруткуванням». Орнамент вишивки – рослинно-геометричний. «Довбанки тут через шість ниточок, а тоді шиється цей листочок лиштвою, а це кривулька, тоже лиштвою шиється» (ОГТ). «Уставки довбанками вишиті, подол і рукава з довбанками»

(ООХ). «Вирізування – обкидаєш дві нитки, і так з обох боків ниточкою обкидаєш, а тоді закладаєш голочку і ножем – виходить дірочка, а тоді обмотуєш ниткою, обкидаєш, щоб воно не плуталося» (ГЄК).

Частина сорочок орнаментована на «уставках» рукавів. Орнаментальні мотиви: перехрещені лінії (О 7538), ламана лінія та прямокутники (стилізоване листя) (О 7339), ряд ромбів та напів-ромбів (Нд 19929), чергування Х-подібної фігури з чотирипелюстковою квіткою (О 6646), ряд ромбів з чотирипелюстковою квіткою-серцевиною (Нд19937), (Нд 19938), ряд ромбів з випущеними кінцями (О 6648), ряд ромбів з чотирипелюстковою квіткою або хрестиком у центрі та вилогами на вільних місцях (О 7340).

Частина сорочок орнаментована на «уставках» і рукавах. На «уставках» восьмипелюсткова квітка (серцевина – східчастий ромб) чергується з Х-подібною східчастою фігурою. На рукавах вишите стилізоване гілля з листям, квіткою – хрестиком та листям на вільних місцях (Нд 19860). На «уставках» чергуються великі та малі ромби з випущеними кінцями. На рукавах вишиті ламані лінії зі стилізованим листям на кутах (О 3200). Такий малюнок називали «ламане дерево» (ГЄК), «кривулька» (ОГТ). На «уставках» вишито ряд ромбів з випущеними кінцями, на рукавах – стилізовані гілочки з листям (О 4100). «Уставки» орнаментовані рядом ромбів, площа рукавів заповнена великими ромбами, у які вміщені малі (О 4191). На «уставках» розміщені перехрещені лінії зі стилізованими квітами на вільних місцях. Площина рукавів заповнена ромбами з квіткою-хрестиком у центрі та чотирипелюстковою квіткою на кутах (О 7428). На «уставках» розетки чергуються з ромбами. На рукавах у поздовжньому напрямку відтворене «ламане дерево» (О 7439).

Група сорочок з суцільно кроєними рукавами орнаментована у верхній частині рукавів та на всій його площині. У верхній частині рукавів вишиті ромби з випущеними кінцями (Нд 19907), великі ромби з чотирипелюстковою квіткою у центрі, які чергуються з малими (Нд 19913). Верхня частина рукавів оздоблена рядом ромбів з випущеними кінцями. Площина рукавів заповнена великими

ромбами, у які вміщені малі (О 6647). У верхній частині рукавів вишиті Х-подібні фігури та прямокутники. Площина рукавів заповнена ламаними лініями з парними «листочками» на кутах та вільних місцях (О 6649). На одній сорочці у верхній частині рукавів чорними нитками вишита гірлянда з округлими пелюстковими квітами. Нижче у поперечному напрямку – видозмінене «ламане дерево» (ЛПМ). «Це постова сорочка моєї баби Євдокії 1909 року народження. Як хтось помирав, то вона на свята до сорока днів ходила у сорочці такій, спідниця чорна була. Вишивка на сорочці зветься калина. Квіти – цвіт калини, а то – гілочки» (ЛПМ). Малюнок під назвою «калина» поширений на Переяславщині. Його вишивали не тільки чорними, але і кольоровими нитками (ГАЗ).

Малюнок «уставки» та верхньої частини суцільно кресних рукавів обрамлювали дрібною хвилястою або ламаною лінією з стилізованим листям на кутах. На деяких сорочках цей малюнок прокладали на лінії з'єднання рукавів з «уставками» по обидва боки «пухлів» (Нд 19860), (О 7428), (О 7429), (Нд 19938).

Поли сорочок оздоблювали широкою та вузькою орнаментальними смугами. Широку смугу орнаменту (2-3 см) називали «лиштвою» (ГАЗ), (ЛПМ). До орнаментальних мотивів належали: Х- подібні фігури (Нд 19860), ламана лінія (О 6648), (О 6647), ламана лінія зі стилізованим листям на грабельками (О 6649), ламана лінія зі стилізованим листям на кутах та ромбами у проміжках (О 4100), ромби (О 4191), косі прямокутники (О 7428), квадрати, у яких вміщено ромби (О 7439), два ряди чотирепелюсткових квіток (Нд 19938). Вузьку орнаментальну смугу (0,7 см) вишивали різновидністю мережки - «пруткуванням». «Нитку витягували, а тоді пруткували» (ГЄК).

У фондовій колекції музею зберігаються сорочки, у яких верхня частина рукавів оздоблена білими нитками мережкою з настилуванням. Орнамент – рослинний та зооморфний. Малюнки на «уставках» та у верхній частині суцільно кроєних рукавів: квіти з листям на галузці, що в'ється (Нд 19889), (Нд 19926), троянди з листям на галузці, що в'ється (О 4099), галузка з листям та ягодами (Нд 19912), галузка з квіткою, пуп'янками та листям (Нд 21125), пави (О 7338).

Площина рукавів заповнена квадратами, у які вміщені ромби. Тут поєднано «лиштву» та різновиди мережки (О 4099). На рукавах у горизонтальному напрямку відтворене «ламане дерево» технікою «лиштва» (Нд 21125).

Малюнок верхньої частини рукавів обрамлювали дрібною хвилястою або ламаною лінією зі стилізованим листям на кутах. Для вишивки використовували червону, чорну, зелену, синю заплоч. На «чохлах» рукавів вишивали ланцюжок, галузку з квітами, ряд ромбів. На горловині прокладали лінію з крапочками. Поли оздоблювали рядом квіток (О 4099), ламаною лінією (О 7338), хрестами, які чергувалися зі сваргою (Нд 21125), сіточкою (Нд 19889). Нижній край сорочки пруткували.

Вишивка хрестиком набула поширення завдяки парфумеру Г.А. Брокару, який розміщував схеми орнаментів на обгортках мила. На Переяславщині цю техніку вишивки почали використовувати після 30-х років ХХ століття. З часом вона почала замінювати традиційну. «У бабів на сорочках вирізування і мережка. У свекрухи були сорочки мережкою, а в мене одна гладдю, а друга хрестиком» (ТМР).

Група сорочок з фондової колекції музею вишита рослинно-геометричним орнаментом чорною заповоччю. На «уставках» округлі пелюсткові квіти чергуються зі сваргою (Нд 19902). «Уставки» орнаментовані рядом троянд, вишитими з вивороту. Малюнок утворюють незашиті місця («обман») (НЯС). На «уставках» вишите «ламане дерево» («обман»). На рукавах у поздовжньому напрямку відтворено два ряди схожого орнаменту (О 7343). Як бачимо, «ламане дерево», яке здавна вишивали «лиштвою», виконано хрестиком. Поли сорочок орнаментовані подібно до «уставок». Горловина і чохла не орнаментовані.

Друга група сорочок вишита рослинним орнаментом червоними і чорними нитками. Поширені орнаменти на «уставках» рукавів: гірлянда з троянд, пуп'янків та листя (Нд 19906), (Нд 19917), (Нд 23126), (Нд 23528), (Нд 2479), (Нд 4781), (Нд 2478), гірлянда з ягід, пуп'янків та листя (Нд 2476), гірлянда з ягід та дубового листя (О 7596), гірлянда з дрібних пелюсткових квітів, пуп'янків та листя (ВВБ). На «уставках» вишита гірлянда з трояндами пуп'янками та листям. На рукавах – у три ряди розміщені букети з великою, малою трояндами та листям (Нд 19928), букети з трояндами, пуп'янками та листям (О 7431), (О 7537), (О 7575), (О 7537), букети з двома пелюстковими квітами, пуп'янками та листям (О 7416), букети з ягодами та листям (О 7430). На «уставках» вишиті пелюсткові квіти з пуп'янками та листям, на рукавах – у три ряди розміщені букети з пелюстковою квіткою, пуп'янками та листям (О 7055), букети з трояндою пуп'янками та листям (О 7380).

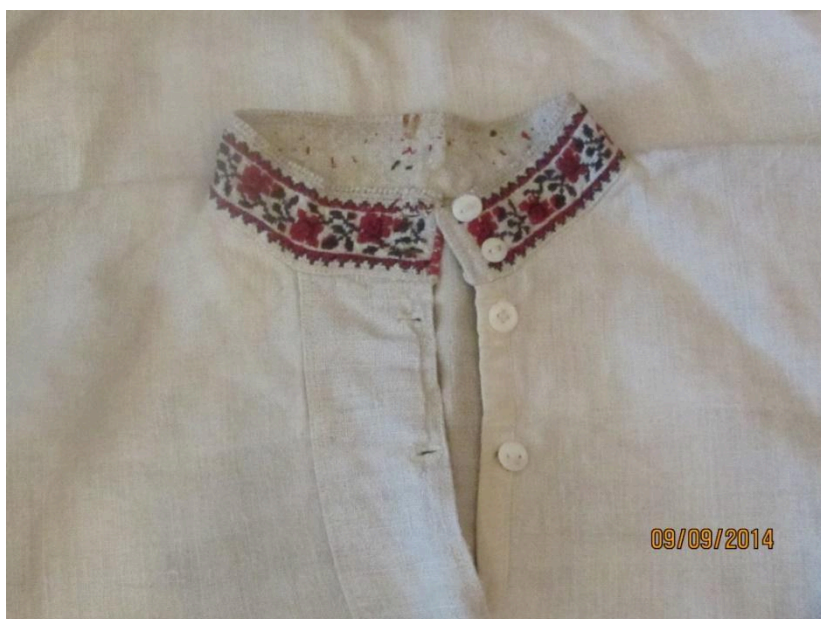
Малюнок «уставок» обрамлений дрібною кривулею, рядом троянд, квітів-хрестиків, в'юнчиком з квітів та листя. На деяких сорочках схожий орнамент прокладений на лінії з'єднання рукавів з «уставками» по обидва боки «пухлів» (О 7575).

«Чохли» рукавів орнаментували в'юнчиком з квітів, ягід та листя, квіткою, яка чергується з прописною Х, ланцюжком. Нижній край «чохлів» обробляли ледь помітними зубцями. Поли сорочок оздоблювали смугою орнаменту, подібно до «уставок», шириною 1-2 см. Нижній край сорочки пруткували [11].

Жіночі сорочки носили з невеликим напуском на талії. Вишиті поли мали бути відкритими, з рівним краєм. Одягнувши сорочку, спідницю та хвартух, жінка підіймала руки догори. Після того її підперізували поясом і рівняли краї сорочки (ЛПМ).

Чоловічі сорочки вишивали «лиштвою», яку поєднували з мережкою, а також хрестиком [3, с. 165], [4, с.111], [11]. На відміну від жіночих сорочок вони раніше вийшли з ужитку. У фондовій колекції музею зберігаються чоловічі сорочки вишиті хрестиком червоними і чорними нитками. Буденні сорочки

оздоблені на комірі, святкові – на комірі, манишці та «чохлах». До орнаментальних мотивів належать: гірлянда з трояндами, пуп'янками та листям (Нд 23498), гірлянда з ягодами, квітами та листям (Нд 19931), гірлянда з пелюстковими квітами та листям (Нд 19935), гірлянда з напів-пелюстковими квітами з листям (О 514), сітка з ромбів з квіткою у центрі (Нд 19930). Ці орнаменти повторюються на комірі, манишці та «чохлах». Краї коміра, манишки та «чохлів» оброблені ледь помітними зубцями [11].

Отже, у першій половині ХХ століття на Переяславщині жінки та чоловіки носили традиційні сорочки, виготовлені з домотканих та фабричних тканин. Це був останній період, коли вони входили до селянського вжитку. Побутувало чотири види крою жіночих сорочок: полотняні з суцільно кроєними рукавами, з «уставками», довжиною до ліктя та «калінкорові» з «уставками» і станком, зшитим з двох полотнищ.

Побутувало два види крою чоловічих сорочок: полотняні з бочками та виготовлені з фабричних тканин без бочків.

За способом орнаментування жіночі сорочки поділяються на чотири групи: вишиті «лиштвою» у поєднанні з різновидами мережки; вишиті мережкою з настилуванням білими нитками (верхня частина рукава) та «лиштвою» в поєднанні з мережкою (площина рукава); вишиті хрестиком чорними нитками (рослинно-геометричний орнамент), вишиті хрестиком червоними і чорними нитками (рослинний орнамент).

Чоловічі сорочки за способом орнаментування поділяються на дві групи: вишиті «лиштвою» у поєднанні з мережкою та вишиті хрестиком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация// Матеріали до етнології і антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI - XXI. – Ч.1. – С.43-109.
2. Богданович А.В. Сборник сведений о Полтавской губернии. – Полтава, 1877. – 283 с.
3. Бондаренко М., Юхименко Н. Традиційний натільний одяг українців із фондової збірки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: каталогізація// Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»//. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Випуск 14(16). – С. 164-168.
4. Захарченко С., С. Зубер С. Народні сорочки кінця XIX – пер пол. XX ст. в експозиції музею українських обрядів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»// Ніжинська старовина, Вип. 22 (25), 2016. – С.108-114.
5. Кара-Васильєва. Т. Українська сорочка. Альбом. – Київ.: Томіріс, 1994. – 30 с.: іл.
6. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-Друк, 2008. – Т.1. Лісостеп. – 2008. – 160 с.: іл.
7. Коцан В.В. Традиційний одяг гуцулів Рахівщини XIX – першої половини XX століття. – Ужгород. Видавництво Олександра Гаркуші, 2012. – 164 с., іл.
8. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. – Київ.: Либідь. 1996. – 171 с.: іл.
9. Матейко К. Український народний одяг. – К.: . Наукова думка, 1977. – 224 с.: іл.
10. Шакула В. Жіночі сорочки Переяславщини з фондової колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»// Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»// – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Випуск 14 (16). – С. 287-294.
11. Фонди Національного музею народної архітектури та побуту України.
12. Шевченко Євген. Українська народна тканина. – К., 1998. – 410 с.

Список інформантів.

*АЛК – Анастасія Луківна Канівець, 1936 р.н. Записано у с. Ле'цьки
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ВВБ – Валентина Василівна Бойко, 1928 р.н. Записано у с. Помоклі'
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ВФК – Віра Федорівна Коломієць, 1934 р.н. Записано у с. Ле'цьки
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ГАЗ – Галина Андріївна Зражевська, 1947 р.н. Записано у с. Пологи Яненки
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ГЄК – Ганна Єгорівна Куля, 1936 р.н. Записано у с. Капустинці Яготинського р-ну
Київської обл.*

*КМІ – Катерина Михайлівна Ігнатенко, 1940 р.н. Записано у с. Пристроми .
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ЛГТ – Ольга Григорівна Трусій, 1938 р.н. Записано у с. Велика Кара'туль
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ЛМХ – Хопта Лідія Михайлівна, 1928 р.н. Записано у с. Гланишів
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ЛПМ – Любов Петрівна Макаренко, 1949 р.н. Записано у с. Підсінне
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*МАІ – Марія Андріївна Іщенко, 1951 р.н. Записано у с. Соснова'
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ММЄ – Мотря Мусіївна Ємець, 1924 р.н. Записано у с. Стовп'яги
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*НЯС – Настя Ярмолаївна Симонець, 1931 р.н. Записано у с. Мала Кара'туль
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ОГТ – Ольга Григорівна Трусій, 1938 р.н., с. Велика Кара'туль
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ООХ – Ольга Опанасівна Харченко, 1940 р.н. Записано у с. Дем'янци
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

*ТМР – Тамара Михайлівна Рилинець, 1937 р.н. Записано у с. Пологи Яненки
Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.*

Ludmila Kostenko

(Kyiv).

PEOPLE'S SHIRT PEREYASLAV REGION FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND MANNERS OF UKRAINE.

The article investigates popular shirts worn Pereyaslav region in the first half of the 20-th century. The types of edge men's and women's shirts, methods and techniques of embroidery ornament.

Keywords: *man's shirt, woman's shirt, edge, ornament, «lyshtva», merejka, «vyrizuvania», «dovbanky», «prutkuvannia», krestyk.*